

הפרשת תרומות ומעשרות מסחורה שנקנתה בשוק

העיסוק במצוות התלויות בארץ מביא לשמחה מיוחדת. המצוות מלמדות אותנו בדרך כלל כיצד האדם יכול בכוחותיו להרחיב את הקדושה בעולם, אולם מהמצוות התלויות בארץ אנו למדים כי ישנה קדושה גם בארץ. גם המציאות הנמוכה ביותר מתקדשת בארץ הקודש.

במאמר זה נעסוק בדין תרומות ומעשרות, ונתמקד בשאלה מעשית: האם חובה להפריש תרו"מ (=תרומות ומעשרות) כשקונים בחנות מושגחת בשוק.

השאלה המציאותית והשאלה ההלכתית:

כשאנו קונים פירות או ירקות אנו מקפידים כמובן לקנות בחנות בעלת תעודת כשרות. התעודה מעידה כי ישנה השגחה על הפרשת תרומות ומעשרות כמו גם על ערלה ואיסורים נוספים. כאשר הקניה נעשית ברשת גדולה אין כל בעיה, אולם כאשר מדובר בחנות בשוק ייתכן שעדיין יש ספק בדבר: המשגיח אינו יכול להימצא בכל שעות היממה בכל חנות קטנה, והסוחרים מצליחים משום כך להגניב לחנות גם סחורה שאינה מפוקחת. ברשתות הגדולות הסחורה מגיעה באופן מסודר, והם גם נזהרים שלא לרמות את המשגיח שמא יצא שם רע על הרשת כולה. לעומת זאת בחנות קטנה ידוע שישנם רמאויות לא מעטות. יראי השם משתדלים משום כך להפריש תרומות ומעשרות בשנית לאחר הקניה. מדובר בהשקעה קטנה של כאחוז אחד בלבד מהפירות, ובטורח מועט. אלא שעלינו לבדוק האם יש בכך חובה מעיקר הדין.

גם כאשר אנו מחמירים הרי שעלינו לדעת האם יש בדבר חובה מעיקר הדין. זאת משתי סיבות:

הראשונה - לפעמים אנו מתארחים אצל קרובי משפחה. אם המארח יבחין בכך שאנו מפרישים תרו"מ מהפירות ומהירקות הוא עלול להיעלב או אף להתרחק בעקבות כך מהתורה ומלומדיה. פעמים ומדובר בבית בו ההורים עדין לא זכו להתקרב לתורה והם מסתכלים על בנם בשבע עיניים. אם הוא ינהג במנהגים מוזרים ללא צורך הכרחי עלול להיות לכך השלכות שליליות על יחס ההורים לתורה, ועל הסיכוי שאחיו והוריו יפסעו בעקבותיו.

והסיבה השנייה - כאשר אנו רואים מכר או בן משפחה שאוכל מהפירות והירקות בלי להפריש מהם, האם עלינו להעיר לו על כך? אם יש כאן חובה הלכתית הרי שעלינו להשתדל לגרום לו לנהוג כהוגן, אולם אם מדובר ב'מידת חסידות' בלבד הרי שעלינו להימנע מלהעיר לו:

רבי יוחנן אמר... 'אמור לחכמה אחותי את' (משלי ז, ד): אם ברור לך הדבר כאחותך שהיא אסורה לך -

אומר,ו,

ואם לאו - לא תאמרו (שבת קמה, ע"ב).

תקנת יוחנן כהן גדול

יוחנן כהן גדול תיקן שאדם הקונה פירות שאינם וודאי מעושרים עליו להפריש מהם תרומות ומעשרות:

...לפי ששלח בכל גבול ישראל וראה שאין מפרישין אלא תרומה גדולה בלבד, ומעשר ראשון ומעשר שני

מקצתן מעשרין ומקצתן אין מעשרין, אמר להם: בני, בואו ואומר לכם: כשם שתרומה גדולה יש בה עון

מיתה, כך תרומת מעשר וטבל יש בהן עון מיתה, עמד והתקין להם: הלוקח פירות מע"ה - מפריש מהן

מעשר ראשון ומעשר שני, מעשר ראשון מפריש ממנה תרומת מעשר ונותנה לכהן... (סוטה מח, ע"א)

אמנם רוב עמי הארצות הפרישו תרו"מ (שבת דף יג, ע"א, בתוס' ד"ה 'רבא'), אולם מכיון שהיו מיעוט שלא הקפידו להפריש, ופירותיהם היו 'טבל' (=פירות או ירקות שבוודאות לא הופרש מהם תרו"מ) שהאוכלו חייב מיתה, לכן תיקן יוחנן כי חובה להפריש תרו"מ מה'דמאי' – מפירות שנלקחו מעמי הארץ ויש ספק האם הופרש מהם תרו"מ כדין. מעיקר הדין הפירות מותרים, שהרי מיעוט הפירות שהם 'טבל' בטלים ברוב הפירות המעושרים, וכלל נקוט בידינו: 'אחרי רבים להטות'. אך יוחנן כהן גדול חידש תקנה ואסר את הפירות עד שיופרשו מהם תרומות ומעשרות.

לכאורה ענין זה תמוה, שהרי גם ללא תקנת יוחנן כה"ג יש חובה מעיקר הדין להפריש מהם תרו"מ, וזאת משום שדין 'ביטול ברוב' אינו קיים במקרה בו לאיסור 'יש מתירין'. כלומר: דין 'ביטול ברוב' נאמר רק באיסור שאין יכולת להתירו, אולם כאשר ניתן להתיר את האיסור ע"י מעשה מסויים או ע"י המתנת מספר שעות – במקרים אלו האיסור אינו בטל ברוב. לדוגמא: כאשר פירות 'טבל' נפלו לתוך פירות 'חולין' ונתערבו יחד – איננו אומרים שהם 'בטלים ברוב', שהרי ניתן להתירם ע"י שיפריש על פירות ה'טבל' תרו"מ.

במקרה בו אנו עוסקים הרי ניתן להתיר את ה'טבל' ע"י מעשה פשוט: הקונה יפריש תרו"מ מהפירות, וכך הם יהיו מותרים בלי צורך להשתמש בכלל של 'ביטול ברוב'. מכיון שכך הרי שאדם הקונה מעם הארץ חייב מעיקר הדין להפריש תרו"מ, ולפיכך עלינו להבין מדוע היה צורך בתקנתו של יוחנן כהן גדול?¹

טעם האיסור ב'דבר שיש לו מתירין'

כדי לתרץ את שאלתנו נעמוד על טעמו של כלל הלכתי זה: מדוע אין דין 'ביטול ברוב' בדבר שיש לו מתירין? רש"י מסביר שדין ביטול ברוב איננו 'חלק', שהרי בסופו של דבר האדם אוכל כאן מיעוט של דבר איסור. התורה אמנם התירה את הדבר, אולם הסיבה לכך איננה משום שאין בכך כל בעיה, אלא משום שהתורה לא רצתה להקשות יותר מדי על חיינו, "דרכיה דרכי נעם וכל נתיבותיה שלום". מכיון שכך הרי שכאשר ניתן להתיר את האיסור ע"י מעשה פשוט או המתנת כמה שעות – וודאי שיש חובה לעשות כך ולהימנע מהיתר 'ביטול ברוב', היתר שנועד רק עבור איסור גמור שאין אפשרות להתירו. 'דבר שיש לו מתירין... אפילו באלף לא בטיל' – ואף על גב דמדאורייתא חד בתרי בטיל, דכתיב 'אחרי רבים להטות' אחמור רבנן, הואיל ויש לו מתירין לאחר זמן – לא יאכלנו באיסור על ידי ביטול (רש"י ביצה ג, ע"ב).

מדברי רש"י נוכל ללמוד ענין מוסרי גדול: עלינו להיזהר מאוד מכל איסור וחשש איסור. גם כאשר דבר מותר מבחינה הלכתית אך יש בו בעייתיות – עלינו להשתדל ולהימנע ממנו אם יש בידינו אפשרות לנהוג בצורה "חלקה" לגמרי.

יש אמנם מקום לעיין בדברי רש"י: הרי התורה כתבה 'אחרי רבים להטות' ולא כתבה שיש בכך בעייתיות?! האם עלינו לחשוש לדברים שהתורה התירה ללא כל סייג?!

הר"ן (נדרים נב, ע"א) אכן מביא הסבר אחר לכלל של 'דבר שיש לו מתירים לא בטל' ודבריו נסמכים על המובא בחז"ל (ירושלמי שביעית פ"ו, ה"ג; משנה חלה ג, י; בבלי מנחות כב, ע"א) ולפיו דין ביטול ברוב הוא רק בדברים שונים שנתערבו, אך דברים זהים שנתערבו אינם בטלים זה בזה. לפי זה, אומר הר"ן, יובן מדוע 'דבר שיש לו מתירין' איננו בטל ברוב: כאשר יש בפנינו איסור שנפל לתוך היתר הרי שהוא בטל אם ההיתר מרובה ממנו, וזאת משום שיש כאן שני דברים שונים במהותם: האחד הוא איסור'

¹ בעל 'ערוך השלחן' שאל שאלה הפוכה: כיצד ייתכן שיוחנן כהן גדול אסר את הדמאי והרי הפירות מותרים משום שהם בטלים ברוב? הוא מתרץ שיוחנן כה"ג החמיר משום דין 'קבוע' או בגלל 'סמוך מיעוטא לחזקה'. שאלתו של ערוך השלחן לא ברורה בעיני: תקנת יוחנן כהן גדול אכן באה לאסור את הפירות שמותרים מן הדין, ומשום כך יש קולות מיוחדות בתקנה זאת כגון מה שהתירו להאכיל דמאי לעניים.

והשני 'היתר'. אולם כאשר האיסור יהיה מותר בעוד שעות ספורות או בעזרת מעשה פשוט – הרי שאין הוא 'איסור' מוחלט, ואין הוא נחשב 'מין' שונה מההיתר שבו הוא התערב. מכיון שכך הוא לא יתבטל, שהרי דברים דומים לא בטילים זה בזה.²

דברי הר"ן בזה פרק הנודר מן המבושל (דף נ"ב) וזה תורף תירוץ: ...באיסור והיתר אף על פי שהם מין אחד מכל מקום חלוקים הם, שזה אסור וזה מותר, על כן הוה ליה כאינו מינו... (אבל) ביש לו מתירין... אין כאן חילוק בין איסור להיתר, שהרי גם האיסור סופו להיות מותר, וזהו מין במינו (ט"ז, יו"ד קב, סק"ה)

נראה כי בשני ההסברים הללו תלויה מחלוקת נוספת בדיני איסור והיתר:

אדם שמוצא עוגה במקום בו רוב האנשים שומרים על הכשרות יכול לאוכלה, למרות שמדי פעם יש במקום גם עובדים זרים שאוכלים אוכל שאינו כשר. הסיבה להיתר היא משום ש"כל דפריש מרובה פריש" – כל הפורש נחשב כאילו פרש מהרוב. מה יהיה הדין במקרה בו אדם מצא פירות במקום בו מיעוט מהאנשים אוכלים 'טבל' מצד אחד יש כאן מקום להתיר שהרי רוב האנשים מעשרים את הפירות ו'כל דפריש – מרובא פריש'. אולם מצד שני הרי ניתן להתיר את הפירות ע"י הפרשת תרו"מ. האם גם כאן נאמר שאין דין 'כל דפריש' משום שיש לו מתירין?²

הפתחי תשובה (יו"ד קב, א) מביא מחלוקת בדבר:

עיין בשו"ת שבסוף ספר 'סידורו של שבת' תשובה ג' שנסתפק בדבר שיש לו מתירין שנתערב ואח"כ פירש אחד מהם אי אמרינן 'כל דפריש מרובא פריש'... ולבסוף העלה דאף בכהאי גוונא לא אמרינן 'כל דפריש'... וכן משמע בתשובת 'צמח צדק' סימן ס"ט... וכן כתב ה'מגן אברהם' בסימן תקי"ג ס"ק יג. ועיין בספר 'צל"ח'... שהאריך להביא ראייה דאמרינן בדבר שיש לו מתירין 'כל דפריש מרובא פריש', עיין שם, וכן נראה דעת ה'חוות יאיר' בסימן קל"ג

שני דעות אלו, כך נראה, תלויות בטעם האיסור של 'דבר שיש לו מתירין': לפי רש"י אין לסמוך על ביטול ברוב כאשר ניתן להתיר את הפירות בצורה "חלקה". לפי דבריו מסתבר שכך יהיה הדין גם בנידון שלפנינו: אין לסמוך על הכלל של "כל דפריש מרובה פריש" כאשר ניתן להתיר את הפירות באופן "חלק" ע"י שנפריש מהם תרו"מ. לעומת זאת לפי הר"ן יש הבדל בין המקרים: דין 'ביטול ברוב' אינו קיים ב'מין במינו' ולכן 'דבר שיש לו מתירין' לא בטל ברוב. אולם דין 'כל דפריש מרובה פריש' קיים גם ב'מין במינו' ולכן לפי דעת הר"ן הוא יהיה קיים גם ב'דבר שיש לו מתירין'.

מדברי השו"ע יש להוכיח כי נפסק כשיטת הר"ן. השו"ע עוסק בדין ביצה שהוטלה ביום טוב. כאשר היו"ט חל ביום ראשון בשבוע הביצה אסורה מן התורה. הביצה נוצרת ב-24 השעות שלפני הטלתה, ומכיון שכך הביצה שלפנינו נוצרה במהלך השבת והוכנה משבת ליום טוב, דבר שיש בו איסור תורה. חכמים הוסיפו וגזרו כי כל ביצה שנולדה ביום טוב אסורה, גם כאשר היום טוב חל בשאר ימות השבוע.

מה יהיה הדין כאשר הביצה האסורה נתערבה בביצים אחרות? כפי שלמדנו ביצה זאת תהיה אסורה, שהרי אמנם יש כאן ביטול ברוב, אך לביצה 'יש מתירין'. אולם השו"ע מוסיף כי ישנו מקרה בו הביצה תהיה מותרת:

כל דבר שיש לו מתירין, כגון ביצה שנולדה ביום טוב, שראויה למחר, אם נתערבה באחרות, בין שלימה בין טרופה - אינה בטלה אפילו באלף... ואם נתערבה בשאינה מינה - בטלה בשישים (שו"ע, יו"ד קב, א)

דברי השו"ע מובנים לפי הר"ן (וכ"כ בט"ז סק"ה): דבר 'אסור' שהתערב בדבר 'מותר' נחשב כשני מינים ולכן בטל ברוב, אולם כאשר לאיסור יש מתירין יש כאן 'מין במינו' שאינו בטל ברוב, שהרי אין כאן 'איסור' גמור. אולם יתכן שיהיה כאן 'מין בשאינו

² ועל פי זה רבי יהודה סובר שמין במינו אינו בטל, וחכמים חלקו עליו בגלל שהם באמת שונים היות זה 'היתר' וזה 'איסור', אבל כשהאיסור הוא דבר שיש לו מתירין הוא כבר ממש דומה ולכן אינו בטל גם לדעת חכמים.

מינו' מסיבה אחרת: לא בגלל שיש כאן 'איסור' ו'היתר' שהם שני מינים שונים, אלא משום שיש כאן שני סוגי מאכל שונים. במקרה שכזה יהיה כאן 'ביטול ברוב' גם ב'דבר שיש לו מתירין'.

מעשה יש בידינו פתרון לשאלה בה פתחנו: מדוע היה צריך יוחנן כהן גדול לתקן תקנה לדבר שנאסר מעיקר הדין? נראה כי באמת פירותיהם של עמי הארץ היו מותרים מעיקר הדין. מדוע? משום ש'דבר שיש לו מתירים' אמנם אסור מעיקר הדין, ואינו בטל ברוב, אולם במקרה בו אדם קונה פירות מעם הארץ יש כאן גם את הכלל 'כל דפריש מרובא פריש' - הפירות פרשו מהחנות ולפיכך עלינו לדון אותם כמו רוב הפירות שהם מתוקנים. לעיל הבאנו כי רש"י והר"ן יחלקו האם 'כל דפריש מרובא פריש' יהיה קיים גם ב'דבר שיש לו מתירים'. אך כבר ראינו שהשו"ע פסק כר"ן, ומכיון שכך יש להקל בדין 'כל דפריש' גם כאשר יש לדבר מתירים. משום כך היה צריך יוחנן כהן גדול לתקן 'תקנה' מיוחדת, ולחייב את הקונה מעם הארץ להפריש שוב תרו"מ.

מכאן נוכל גם למצוא מקור לשאלה ההלכתית בה אנו עוסקים: אדם שקונה מחנות בשוק אינו חייב מעיקר הדין להפריש תרו"מ, שהרי 'כל דפריש מרובא פריש' ורוב הפירות בשוק הם מושגחים³. בהמשך נסביר האם יש מקום להפריש מצד תקנת יוחנן כהן גדול.

דין ספק שנתערב:

כדי להציע טעם נוסף מדוע מעיקר הדין אין חובה להפריש תרו"מ מפירות החנויות המושגחות בשוק, נמשיך ונעיין בדין ביצה שנולדה ביום טוב.

ראינו לעיל כי במקרה בו הביצה נתערבה באחרות היא איננה בטילה ברוב. מה יהיה הדין כאשר בנוסף לביטול ברוב יש כאן צד נוסף להתיר - משום שאיננו יודעים בוודאות מתי הוטלה הביצה? אמנם לביצה 'יש מתירין' אך מאידך יש כאן 'ספק ספיקא' להתירה: ספק האם היא בכלל נאסרה, וגם אם נניח שהיא נאסרה הרי לא ברור האם היא הביצה שאותה אנו עומדים לאכול. מה הדין במקרה שכזה?

ביצה שנולדה ביום טוב - אסור ליגע בה, וכל שכן שלא לאכלה.

ואם נתערבה, אפילו באלף - כולן אסורות.

ספק אם נולדה ביום טוב או בחול - אסורה (שו"ע אורח חיים, תקיג, א-ב)

אם השו"ע היה אוסר את הביצה גם ב'ספק ספיקא' הוא היה מצייץ זאת וכותב "ואם נתערבה - ... אסורות, ואפילו אם ספק נולדה ביום טוב". אולם השו"ע כתב אחרת: הוא ציין כי כאשר יש ספק אחד - מפני שלא ידוע מתי הביצה נולדה או מפני שהיא התערבה - בזה הביצה אסורה⁴, ומשמע שאם שני הספיקות מצטרפים זו לזו תהיה הביצה מותרת.

³ כע"ז פסק בילקו"י (מצוות התלויות בארץ ח"ג, יו"ד סימן רצג, כח) לגבי דין 'חדש', שבמקום בו התבואה החדשה היא מיעוט אזי כל התבואה מותרת, משום ש'כל דפריש מרובא פריש', וזאת אע"פ של'חדש' יש מתירים, שהרי אחרי ט"ז ניסן הוא מותר.

⁴ כפי שראינו כאן השו"ע פסק שספק ביצה שנולדה ביו"ט אסורה, ואין אומרים 'ספק דרבנן לקולא' שהרי יש לו מתירים. מה הסברא בכך? לפי שיטת רש"י אותה ראינו לעיל הדבר מובן, שכן היות והאדם יכול לאכול את המאכל בהיתר גמור מדוע יסתמך על 'ספק דרבנן' ויאכלנו באיסור?! אולם לפי שיטת הר"ן הסברא כאן קשה, שהרי כאן אין תערובת ולפיכך לא שייכת כאן סברת הר"ן לפיה 'דבר שיש לו מתירים' נהיה ל'מין במינו' שאינו בטל ברוב? כדי להסביר את סברת הר"ן צריך לומר שיש להבדיל בין ההיתר של 'ספק' להיתר של 'רוב'. בספק ההיתר אינו חד משמע וכן בדאורייתא מחמירים. לעומת זאת 'רוב' הוא היתר שנובע מגזירת הכתוב 'אחרי רבים להטות'. לכן הסיבה להתיר ספק באיסור דרבנן היא משום שחכמים אסרו את הדבר וחכמים הם גם אלו שהורו לנו שהאיסור בטל ברוב. אולם חכמים הגבילו היתר זה למקרה בו לדבר אין מתירין. לעומת זאת ברוב' שהוא גזירת הכתוב חכמים לא יחמירו במה שהתורה

אמנם המגן אברהם מעיר כי במקום אחר אוסר השו"ע את הביצה גם כאשר ישנו 'ספק ספיקא':
כל דבר שיש לו מתירין, כגון ביצה שנולדה ביום טוב, שראויה למחר, אם נתערבה באחרות, בין שלימה בין טרופה, אינה בטלה אפילו באלף. ואפילו ספק נולדה ביום טוב, ונתערבה באחרות, אסורות (שו"ע יורה דעה קב, א)

המג"א עומד על הסתירה ומציע תירוץ לדבר: במקור האחרון שהבאנו עוסק השו"ע בביצה שנולדה ביו"ט שחל ביום ראשון. במקרה זה האיסור הינו מן התורה, ומשום כך החמרנו לאסור את הביצה. לעומת זאת הציטוט הקודם עסק בביצה שנולדה בשאר ימות השבוע. במקרה זה איסורה הוא מדרבנן ולכן התרנו את הביצה.⁵

הנידון בו אנו עוסקים דומה לדין הביצה: הפירות שהובאו לחנויות שבשוק הם בגדר 'ספק' – ייתכן שהם 'טבל' אך ייתכן שהם פירות גויים שאינם חייבים בתרו"מ (שו"ע יו"ד שלא, ד). בנוסף הפירות המסופקים התערבו בפירות המושגחים. על כל פרי שנמצא בחנות יש 'ספק ספיקא' – ספק אם הוא מהפירות שהוכנסו ללא השגחה, וגם אם נניח שהוא מהפירות שהוכנסו ללא השגחה עדיין יש ספק אם הוא חייב בתרומות ומעשרות.

האם חיוב התרו"מ בפירות השוק הוא מן התורה או מדרבנן? שתי סיבות יש לכך שמדובר באיסור דרבנן: האחת – מפני שלפי רוב הראשונים⁶ החיוב מהתורה הוא רק ב'דגן תירוש ויצהר' – חמשת מיני דגן, יין, ושמן זית. החיוב של פירות וירקות הוא רק מדרבנן. השנייה – משום שכיום כל דין תרו"מ הוא מדרבנן שהרי רוב ישראל אינם בארצם (שו"ע יו"ד שלא, ב). מעתה עולה כי מעיקר הדין פירות השוק מותרים, שהרי מדובר בדין דרבנן, ובוזוה פסק השו"ע ש'ספק ספיקא' מותר גם ב'דבר שיש לו מתירין'.⁷

הגר"ע יוסף (יבי"א ח"ט, יו"ד, סימן ל) אכן היקל בנידון שלנו משום שיש כאן 'ספק ספיקא'⁸. הוא מציין שאמנם יש מידת חסידות להחמיר בכך, אך מעיקר הדין אין איסור בדבר.

דין 'יש לו מתירין'

עד כה הנחנו כי לפירות שבשוק 'יש מתירין', וזאת משום שניתן להפריש עליהם תרו"מ ולהתירן. מעתה נבוא ונבחן האם אכן כך הדבר:

יראה לי שלא אמרו דבר שיש לו מתירין אלא כשהמתיר עתיד לבוא על כל פנים, כביצה שנולדה ביום טוב שנתערבה באחרות שהיא מותרת לערב על כל פנים. וכן אם המתיר בידו לעשותו בלא פסד, כטבל שנתערב בפירות מעושרים ויש בידו עוד טבלים אחרים, שהרי יכול הוא להפריש על הטבל שנתערב מן הטבל שלפניו, שעדיין עתיד לתקנו. וכן כל כיוצא בזה אבל במה שאינו בידו ואינו ודאי שיבא המתיר – אינו בדין דבר שיש לו מתירין (רשב"א, כפי שהוא מצוטט בבית יוסף יו"ד, סימן קב)

התירה, ולכן בזה הסביר הר"ן את טעם הדבר ע"פ סברתו. דין 'כל דפריש מרובא פריש' הוא גזירת הכתוב, ולכן אין מקום להחמיר בו גם בדבר שיש לו מתירין.

⁵ ראה גם שו"ע תצ"ד, וראה במג"א שם, וראה שו"ע קי, ז, וראה בפר"ח וביאור הגר"א שם שלדעתם השו"ע מיקל גם באיסורי תורה.

⁶ רש"י ברכות לו, ע"א, ד"ה 'גבי מעשר'; תוספות עירובין לב, ע"א, ועוד; מאירי ברכות לו, ע"א; ר"ש מעשרות א, א; רמב"ן דברים יד, כב; ראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם מעשר א, ט; ועוד (ראה חזו"ע תרו"מ עמ' כד). וחלקו בזה על הרמב"ם (תרומות ב, א) שסבר שכל דבר הדומה ל'דגן תירוש ויצהר' חייבו הוא מן התורה. בירקות גם הרמב"ם מודה שהחיוב הוא מדרבנן (תרומות ב, ו).

⁷ לפי ההיתר הקודם הפירות מותרים מדין 'כל דפריש מרובא פריש'. לפי ההיתר שהבאנו עתה הפירות מותרים גם קודם שפרשו.

⁸ הגר"ע מאריך להוכיח ש'ספק ספיקא' שכזה הותר. הוא מוסיף שמכיון שיש כאן שתי סיבות לכך שהירקות פטורים מהתורה מתרו"מ (שהרי אינם 'דגן תירוש ויצהר' וגם 'אין רוב יושביה עליה') הרי שיש כאן 'תרי דרבנן' שהוא כאיסור שאין לו עיקר מן התורה שספק אחד מתירו.

יש מי שאומר שלא אמרו דבר שיש לו מתירין אלא כשהמתיר עתיד לבא על כל פנים, או אם המתיר בידו

לעשותו

בלא הפסד (שו"ע, יו"ד קב, ב, ע"פ הרשב"א הנ"ל)

כאשר התערבבו לאדם פירות טבל בפירות מותרים הרי שלדבר 'יש מתירין', שהרי ניתן להפריש תרו"מ ולהתיר את הפירות בקלות באופן לכתחילאי. אולם הרשב"א מדגיש כי כאשר יש בכך הפסד כספי יכול האדם להסתמך על הביטול ברוב, ונחשב הדבר כ'אין לו מתירין'.

בפירות טבל שנתערבו אכן אין כאן כל הפסד כספי, שהרי בכל מקרה, גם אם הפירות לא היו מתערבבים, האדם היה צריך להפריש תרו"מ על פירות הטבל. אין כאן לפיכך כל הפסד כספי, ולכן זהו 'דבר שיש לו מתירין'. לעומת זאת במקרה שלנו הרי מדובר בפירות-שוק שאינם חייבים בוודאות בתרו"מ: ייתכן שכבר הופרשו עליהם תרו"מ, וייתכן שהם פירות גויים. לפירות אלו 'אין מתירין', שהרי כדי להפריש מהם תרו"מ הוא יצטרך להפסיד יותר מאחוז מפירותיו.⁹

דברי הרשב"א טמונה סיבה נוספת מדוע פירות השוק אינם נחשבים ל'דבר שיש לו מתירין':

וכן אם המתיר בידו לעשותו בלא הפסד, כטבל שנתערב בפירות מעושרים ויש בידו עוד טבלים

אחרים, שהרי יכול הוא להפריש על הטבל שנתערב מן הטבל שלפניו, שעדיין עתיד לתקן

כאשר נותרו לאדם מפירות ה'טבל', הרי שהפתרון קל מאוד: כשהוא מעשר את פירות הטבל הוא מפריש גם עבור פירות הטבל שהתערבבו. לעומת זאת כאשר כל הפירות הטבל שבידו התערבבו, ולא נותרו בידו פירות שהם טבל ודאי, הרי שיש כאן בעיה לא פשוטה: לפי ההלכה לא ניתן להפריש מפירות מעושרים על פירות טבל. בעל הפירות אינו יכול לבחור פרי אקראי מתוך התערובת ולהפריש ממנו תרו"מ, שהרי ייתכן שפרי זה הוא פרי מעושר. לפיכך יצטרך בעל הפירות לקחת כל פרי ופרי מתוך התערובת ולהפריש ממנו חתיכה לצורך תרו"מ¹⁰. מדובר במלאכה שגוזלת זמן וכוח, וממילא אין זה נחשב כ'דבר שיש לו מתירין'¹¹. דבר שיש לו מתירין הוא כאשר אין בכך הפסד, ובכלל זה הפסד זמן או טורח¹².

במקרה שלנו, כפי שראינו, יש בהפרשה הפסד ממון, אולם בנוסף יש גם טורח: הקונה בשוק שירצה לצאת מכל ספק לא יוכל לקחת פרי אחד וממנו להפריש על כל הפירות שקנה. הוא יאלץ לטרוח ולהפריש מכל פרי ופרי, כדי לוודא שאינו מפריש מהפטור על החייב¹³. מכיון שכך הרי שהפירות המסופקים בטלים ברוב, ואין לאוסרם מדין 'דבר שיש לו מתירין' שהרי יש טורח גדול להתירם. כאשר מדובר באדם שסועד של שלחנם של אנשים שאינם מקפידים בתרו"מ והוא צריך להפריש בסתר ומתוך חשש שמא הדבר יזיק ליחסיו עם הוריו או מארחיו - נראה שוודאי יש כאן 'טורח' שבגללו אין כאן 'דבר שיש לו מתירין'.

⁹ שמעתי פירוש זה מהרב יואל פרידמן שליט"א ומכאן עוד הסבר מדוע יוחנן כה"ג היה צריך לתקן את התקנה, שהרי יש בתקנתו הפסד כספי לקונים.

¹⁰ בפשטות תקנת יוחנן כה"ג היתה משום החשש שהמוכר ממנו הפירות נקנים הוא מהמיעוט של עמי הארץ של אלו שאינם מעשרים, וממילא ברור שכל פירותיו הם באותו מצב: או שכולם טבל או שכולם מעושרים. ממילא די לקחת פרי אחד ולעשר על כל הפירות. אולם ייתכן לומר שיוחנן כה"ג דיבר גם במקרה של סוחר פירות שקונה מכמה חקלאים. במקרה כזה אכן אין כאן 'דבר שיש לו מתירין' שהרי צריך להפריש מכל פרי, ויש בזה טורח. ממילא יש בידנו עוד הסבר מדוע היה צורך בתקנה של יוחנן כה"ג, שהרי מעיקר הדין פירות הטבל בטלים ברוב, שהרי מדובר ב'דבר שאין לו מתירין'.

¹¹ וכ"כ בתוספות (ע"ז עג, ע"ב) ש'דבר שיש לו מתירין' הוא דווקא כשאין בכך 'טורח ויצאה', וכפי שכתב רבנו תם, ולכן טירחא ללכת מחוץ לעיר כדי לתקן את הפירות מחשיבה אותם כ'דבר שאין לו מתירין'.

¹² הסבר זה נכון גם לפי שיטת הר"ן, ולא רק לפי שיטת רש"י. זאת משום שכאשר לאיסור יש מתירין הוא נחשב לפי הר"ן כ'היתר', אולם כאשר יש טורח גדול להתירו אין הוא נחשב כ'היתר' אלא נשאר במצבו העכושי ויש עליו שם 'איסור'. זאת ועוד: גם לפי הר"ן 'דבר שיש לו מתירין' הוא חומרא וחכמים לא החמירו בכך במקרה בו הדבר גורם לטורח גדול.

¹³ אכן מי שמחמיר ומפריש מפירות שקנה בשוק לא מטריחים אותו לתרום מכל פרי, אלא מקילים להפריש אפילו חנות אחת על חברתה, וזאת משום שכיום דין תרומות ומעשרות הוא מדרבנן, ולכן אין לחשוש שמא הוא מפריש מהפטור על החיוב. וכפי שמובא בחזון עובדיה תרומות ומעשרות עמוד רטז.

יש מקום לומר שאף על פי שמן הדין אין צריך להפריש, כפי שהבאנו לעיל, מכל מקום הקונה מהחנות יהיה חייב להפריש מצד תקנתו של יוחנן כהן גדול. כשם שיוחנן תיקן שהקונה מעם הארץ חייב להפריש, כך יהיה גם דינו של מי שקונה מן החנות. האם אכן המקרה עליו אנו דנים זהה למקרה עליו נתקנה התקנה? ודאי שלכתחילה טוב להפריש, כפי שכתבנו בתחילת הפרק. אולם מן הדין נראה שאין מקום לחייב בהפרשה כפי שתיקן יוחנן כהן גדול, וזאת מחמת ארבעה טעמים:

- א. אם יש השגחה על החנות אין זה דומה לקונה מעם הארץ. על מצב שכזה לא נגזרה הגזירה ואין לנו להוסיף גזירות מדעתנו.
- ב. יתכן שאחוז אלו שאינם מפרישים תרומות ומעשרות היה גבוה יותר בקונה מעם הארץ מאשר במצב כיום בו קונים מהחנות.
- ג. בזמן יוחנן כהן גדול הקונה מעם הארץ עמד בפני ספק אחד – האם המוכר הפריש תרומות ומעשרות או שמא לא הפריש. לעומת זאת במצב היום יש ספק נוסף, כפי שראינו, שהרי יש סיכוי סביר שהפירות אינם חייבים במעשרות משום שהם נקנו מגוים או משום שגדלו במקומות הפטורים מתרומות ומעשרות.
- ד. בדמאי יש הרבה קולות, בין היתר מקילים להאכיל את העניים והאורחים בדמאי. לכן האורח אינו חייב להפריש על פי דין:

מאכילין את העניים דמאי, ואת האכסניה דמאי (משנה דמאי ג, א)

ופירש הרמב"ם:

התירו לעניים אכילת דמאי - קולא לנותן הצדקה, כדי להקל עליו את הדבר.

ואכסניא - הם האורחים, ועשו זאת לרוב חשיבות האכסון בתורתנו, כדי להקל הדבר על בני אדם

(רמב"ם בפירוש המשנה שם)

אף שהרמב"ם פסק שעלינו להודיעם שהפירות הם דמאי כדי שאם ירצו יפרישו, אבל מעיקר הדין אינם חייבים.

סיכום

ראינו עד כה ארבע סיבות לכך שמעיקר הדין פירות שנקנו בשוק בחנות מושגחת¹⁴ פטורים מעיקר הדין מהפרשת תרו"מ:

- א. הפירות פרוש מהחנות, ו'כל דפריש – מרובא פריש'. העלנו שלפי השו"ע דין זה נאמר גם ב'דבר שיש לו מתירים'.
- ב. יש כאן 'ספק ספיקא' בדרבנן, ובוזה מתיר השו"ע גם ב'דבר שיש לו מתירים'¹⁵.
- ג. אין כאן בכלל 'דבר שיש לו מתירים' שהרי יש הפסד כספי בהפרשת התרומות והמעשרות. לפיכך הפירות בטילים ברוב¹⁶.
- ד. אין כאן בכלל 'דבר שיש לו מתירים' שהרי יש טורח להפריש תרו"מ מכל פרי בפני עצמו. לפיכך הפירות בטילים ברוב.

¹⁴ במקרה בו מדובר בחנות שאינה מושגחת הרי שיש לבדוק אצל המבינים בתחום הכשרות מהי המציאות בחנויות אלו: אם רוב הפירות בחנויות הללו הם טבל או דמאי (ונראה שזהו המצב כיום) הרי שאכן יש להפריש מהם תרו"מ מעיקר הדין. פעמים ויש הבדל במציאות בין מקום למקום: ייתכן לדוגמה שבשוק הסיטונאי באיזור מסויים מופרשים תרו"מ, אך באיזור אחר אין הקפדה על הדבר.

¹⁵ ניתן לצרף גם את השיטה המובאת בדברי הב"ח (יו"ד קב, א) ולפיה בדין דרבנן יש תמיד דין ביטול למרות שהוא 'דבר שיש לו מתירים' (וראה גם צל"ח פסחים יז, ע"ב).

¹⁶ ויש גם לומר בהם 'ספק דרבנן לקולא' שהרי תרומות ומעשרות הם כיום 'תרי דרבנן', ומסיבה זאת היקל בשו"ע שלא, יא, בדין ברירה בתרו"מ (ראה חזון עובדיה תרו"מ עמ' יט).

אדם המחמיר להפריש תרומות ומעשרות תבוא עליו ברכה, הן משום שתמיד כדאי לצאת מדי כל ספק, והן משום שיש שחלקו על פסקי השו"ע עליהם ביססנו חלק מההיתרים¹⁷. אולם כאשר מתארחים במקום אחר ויש חשש שההפרשה תגרום צער או נזק – ניתן להקל בדבר, שהרי מעיקר הדין הדבר מותר, והמקל בכל אופן עושה כדין. עלינו לזכור כי יוחנן כה"ג החמיר ותיקן להפריש תרו"מ מהדמאי, אולם גם בזה מצאנו קולות. נשתדל להדר ולהחמיר בעצמינו, אך נדע את עיקר הדין כדי לדעת כיצד לנהוג כלפי הזולת.

¹⁷ יש שחלקו על הרשב"א (שו"ת צמח צדק הקדמון סי' סט, וראה בנושאי הכלים על השו"ע יו"ד קב, ב - ש"ך, פרמ"ג, ופרי חדש), יש שהביאו שגם במקום הפסד נקרא הדבר שיש לו מתירים' (ראה ברעק"א על השו"ע יו"ד קב, ד ע"פ היש"ש; כרתי ס"ק יב; דרכי תשובה ס"ק מט), יש שהביאו טעמים נוספים מדוע ב'מין בשאינו מינו' בטל גם בדבר שיש לו מתירים (שיטמ"ק ב"מ נג, ע"א, ועוד), יש שסברו שבדבר שיש לו מתירים אפילו ספק ספיקא אסור ואפילו בדרבנן (ראה פרי חדש יו"ד קי"ד ס"ק מג, וש"ך ס"ק נו, ועוד). ניתן לחשוש לדעות אלו, אולם להלכה כל אלה הם ספיקות בדינים דרבנן ולכן וודאי שמותר להקל בהם, ומפורש בשו"ע שיש להקל בספק דבר שיש לו מתירין.